

Міністерство освіти України

Криворізький державний педагогічний інститут

Українська мова:
питання системи і
функціонування

Кривий Ріг
1995

Спостереження над лексикою одного тексту Г. Сковороди ("Басни Харьковскія")

Як відомо, мова творів Г. Сковороди - явище складне, тому щоб мати об'єктивне уявлення про неї, слід, очевидно, досліджувати мовну систему філософа з різних сторін¹.

Послідовне вивчення характеру вживаної Григорієм Сковородою лексики в одному з його текстів допоможе, гадаємо, дійти певних висновків про використання автором мови у тому жанрі, який характеризуватиме розглядааний текст. Дослідження усіх текстів нашого філософа з такої точки зору сприятиме, поза усяким сумнівом, глибшому проникненню в стилістичну систему Г. Сковороди, що, в свою чергу, на наше переконання, створить ґрунт для більш точного розуміння місця й ролі Григорія Сковороди в історії української літературної мови.

Використання Г. Сковородою у своїх текстах елементів різних мов було підпорядковане, на думку дослідника, одній меті: прагненню філософа до народної української мови, до вироблення української літературної мови на живій народно-розмовній основі², такий підхід, думаємо, насамперед повинен бути відображеним у доборі й виборі лексичних одиниць. Оскільки ж Г. Сковорода свої байки створював протягом приблизно п'яти років (1769-1774 рр.), то текст зафіксував, певне, якісь загальні, такі, що не змінилися, погляди автора на використання мови. Спробуємо виявити їх, характеризуючи окремі лексичні одиниці тексту (матеріал взято довільно).

Іменник *время* потрапив до тексту байок, скоріше за все, не з російської мови, а з рідної говірки Г. Сковороди, в якій це слово збережене зі староукраїнської мови, напр.: *в древніе века, в самое тое время* (109)³ та пор.: *на тое вре(мъ)я войскового товариства било немало* (ДНМ 49 1711 Лохвиця), ця лексема й досі функціонує в українських говірках (ЕСУМ 1 432-433).

Давній номен *камень* (демінутив *камушок* /121/) хоча й збігається з формою називного відмінка однини відповідної

російської лексеми, проте у родовому та місцевому відмінках іменник має яскраво українські форми: *сего каменя твердость* (116), *лїтанье свое благополучно на каменїѡ окончила* (109), тобто це слово, мабуть, правильніше буде розглядати або як народну форму *камень* (Гр. II 212) пор.: *пе(р)стень золотїй з(ъ) камен(ъ)цемь че(р)вонымь* (ДНМ 90 1717), або, що на нашу думку найбільш імовірно, як стилістично марковану, високу проти народного *камїнь*; до того ж слово, вжите Г. Сковородою, здавна відоме книжно-писемній мові, напр.: *камєнь*. *Lapis* (Сл.Лекс. 456 1642), *Lapis. idis. Камєнь*, знаменїє (Макс. 655 1718-1724). Сказане, гадаємо, справедливе й щодо слова *пепел* (народне *попіл* /Гр. III 331; АУМ 1 № 44/), напр.: *Жалею, что ... погребен в пепель живеш* (116). Пор. українське у *попелї* та книжне *cinis*, *пєпє(л)* (Сл.Лекс. 122 1642), *cinerula пєпєль* (Макс. 182 1718-1724).

Нинішнє функціонування у північних говірках лексеми *плетїнь* як *плетинь*, *плетїен*, *плетинь* (СПГ 162) наводить на думку, що форма іменника *плетень* витворена, очевидно, Г. Сковородою з потреб стилістичного відмежування слова від народного *плетїнь* (Гр. Ш 194). тим більше, що за нашим матеріалом, лексема *плетень* у говорах української мови не фіксується.

Показовим уважаємо з такої точки зору використання українським філософом слів *пчела* (126) та *пчельник* "пасіка" (107), які й сьогодні відомі окремим говіркам, напр.: *пчеля*, *пчельня* "пасіка" (ЕСУМ 1 157). Закономірна для української мови зміна *е* після шиплячого на *о* у номені *пчела* фіксується від XV ст. (ССУМ 1 133-134), принаймні тексти, що відображають народну мову Лівобережної України XVIII ст., послідовно, за нашими даними, засвідчують вживання тільки форми *пчола*, напр.: *пчолї щона(и)лучшіє* (ДНМ 106 1719 Лохвиця), *у имшанку у(л)левъ з пчолами* 17 (307 1744 Ромни), яка й нині є широковідомою на Полтавщині (АУМ 1 № 121)⁴. Те ж саме, здається, можна сказати про пару *пчельник* - *пасіка*: відзначаємо для терену, що нас тут цікавить у зв'язку з текстом байок Г. Сковороди, лише лексему *пасіка*, напр.: *пасїки мїють обадва* (ДНМ 107 1719 Лохвиця) та пор. АУМ 1 № 283. Отже цілком логічно, на наше переконання, розглядати опозицію *пчола* - *пчела* у XVIII ст. як розмежування живомовного, простого, та книжного, високого, пор. ще книжне *ares*, *пчєла* (Сл.Лекс. 86; Макс. 78).

У досліджуваному тексті привертають увагу штучні форми, що виникли внаслідок поєднання різномовних компонентів. Українське народне слово *бованіти* "видітися в далині" (Гр. 1 78) Г. Сковорода, найпевніше, під впливом книжного іменника *болван* (пор. ЕСУМ 1 218) і, очевидно, відповідно до вимог фонетики книжної мови виправляє на *болваніти*⁵: *Истина острому их взору не издали болванѣла* (108). Цілком зрозуміло, що неживою з походження є й форма неозначеного займенника *чтось*, утворена поєднанням книжного слов'яноукраїнського *что* (Сл.Лекс 537 1642) та власне української частки *-сь*, що функціонує у складі займенників *хтось*, *щось*, напр.: *люблю тое, что сверху ничто, но в серіодкѣ чтось* (107), *нѣчтось возль нея любит* (120).

Вплив латинської мови на Григорія Сковороду в розгляданому тексті можна, ймовірно, виказати словом *комплемент* (лат. *complementum* ..., *совершенство, исполненіе*(Сл.Лекс. 133 1642; Макс. 217 1718-1724): *в тебѣ столько есть разума, сколько в тѣх двух мужичках, с которых один, нагнувшись, поздоровил мене задравши платье, за то, что я раздувал пшеницу, как он ея чистил, а другой такой же комплемент здѣлал в то время, как я ему не давал вывершить копну сына* (114). Нормативне комплімент "приємні, любе'язні слова" (СУМ IV 251) є російським запозиченням із західноєвропейських мов (ЕСУМ II 542), що вперше фіксується, як твердить дослідник, у 1702-1703 рр. (III. 243). Іменник *турка* також, мабуть, слід виводити від середньолатинського *Turca. Turcus*. Сарацынянинь, турчинь (Макс. 1358 1718-1724), напр.: *Богатый турка пріехал ... в наш город* (110); ще пор. *искуснѣйшій юриста* (112) та середньолатинське *irista* (Ф. IV 533). Нам не вдалося виявити в українській мові лексеми *бабій* із таким значенням, як у тексті філософа: *Басня тогда бывает скверная и бабія, когда в подлой и смѣшной своей шелухѣ не заключает зерно истины* (107). У іншому списку досліджуваного тексту лексема *бабій* витлумачена сполукою *бабій вздор* (489), здається, семантику слова *бабій* у тексті можна прояснити, зіставивши його з латинським прикметником *ānilis* "1. старушечий, бабий. 2. перен. *вздорный, нелепый*" (ЛРС 48).

Звукове оформлення назви для нічного горщика *уринал* в

розгляданих байках, напевне, виразно вказує на польську мову, через яку слово потрапило до української (пор. польське *urina*¹ "нічний горщик" /ЕСУМ 1 565-566/), оскільки безпосереднім відповідником до середньолатинського *urinalis* "сечовий" має бути, звичайно, форма *урінал*: *Извѣстно, что в царских домах находятся фарфорные, серебряные и золотые урынали* (128).

Відомі книжно-писемній українській мові, за свідченням джерел, були й синоніми *адамант* та *алмаз*, напр.: *adamas, autis ... Адамантъ. Алмаз. Діаменьтъ* (Макс. 24), які в такому вживанні зустрічаємо в обстеженому тексті: *алмаз, адамантій* (116). Походження форми *адамантій* нам невідоме. Інше давнє запозичення з грецької мови *измарагд* (Ф. П 122) Григорій Сковорода подає у власне українській формі *смарагд* (116), пор. *смарагд* (Гр. 1У 156). Звукова оболонка номена *бысер* "перли" (127) характерна для народної мови й нині (ЕСУМ 1 202), а російській мові властива, здається, лише форма *бисер* (Д. 1 88). Назва ще одного каменя, думаємо, також виразно виказує українське походження *Нож бесѣдовал с Оселкою* (114), *Оселка=Оселок* (Гр. Ш 65) та пор.: *Бритовникъ, в(ь) которо(мъ) бритва 1 оселка 1 и ножички одны* (ДНМ 305 1744) та російське *Оселокъ* (Д. П 65).

Українські іменники *ручай* та *потік* є закономірним продовженням староукраїнських (Німчук 1992: 123), обидва слова вживаються в тексті розгляданих байок Г. Сковороди, напр.: *Напійся со мною в сем ручайкѣ* (119), *холм, многию сюда поточки посылающий* (116).

Давнім українським іменником є й лексема *линовище* "скинута гадюкою, що полиняла, стара шкіра" (Гр. II 359; ЕСУМ III 236-237), відома ще праслов'янській мові (ЭССЯ 15 111), напр.: *Змія весною скинула линовище* (115). Однокореневі утворення широко представлені в говірках української мови, напр.: *линовисько* "зовнішній покрив вужа, який полиняв" (Корз. 154), *ліновиня, ліновище* "скинена гадюкою шкіра" (СБГ 1 414), *линець* "рак, що линяє" (СГНН П 252).

Звичайно, немає потреби розглядати як русизм і слово *волна* "шерсть" (Д. 1 233), відоме староукраїнським пам'яткам *вълна* "шерстяний покрив тварин; шерсть для пряжі" (СДРЯ П 161), і яке продовжувало функціонувати, за свідченням писемних текстів, на

Полтавщині у ХУШ ст., напр.: *волни два локотники* (ДНМ 323 1751 Лубенський полк). Пор. у Григорія Сковороди: *Мы бережем овцы, доволны волною и молоком* (122). До речі, конструкція типу *мы бережем овцы* характерна для лівобережних говірок, напр.: *мнѣ припало тіє конѣ пасту* (ДНМ 36 1706 Чернігівський полк) ще див. АУМ 1 № 277. Синтаксис байок Г. Сковороди, якщо можна так сказати, напрочуд живий і настійно вимагає, що зрозуміло, окремої розмови.

Іменник *ядь* "їжа" (125) потрапив до тексту, що розглядається, поза усяким сумнівом, як стилістично забарвлений, книжний, напр.: *Essus ... ядь* (Сл.Лекс. 539 1642), *Esca. снѣдь, пища, брашно ..., ядь, яденіє, ястіє ...* (Макс. 394 1718-1724). Характерно, що й для В. Даля це слово - виразний церковнослов'янїзм (Д. IV 673).

Можливо, відштовхуванням від більш поширеної форми *ярмо* (Гр. IV 542) можна пояснити вибір Григорієм Сковородою давнішою *ярем*

(староукраїнське *ярьмь* /Ф. IV 561/) із тим же значенням (Гр. 1У 541).

Цікаво, що дуже давній номен *ил* "глина, мул" у тексті байок має родову форму, яка дослідниками досі, здається, не відзначена (ЕСУМ П 294; Німчук 1992: 137-138): *Біблія єсть источник. Народня в ней історія и плотскіи имена єсть то грязь и мутная иль* (119).

З інших назв неживої природи нашу увагу привернув до себе виразно український характер прикметника *свищ* "порожній горіх з отвором" (Гр. 1У 107), слово невідоме російській мові (Ф. Ш 582). Напр.: *Басня ... бывает ... похожа на орѣх свищ* (107). Укажемо також, що літературний іменник *горіх* (СУМ П 131) ще й нині на Полтавщині відомий у паралельних формах *оріх - горіх* (АУМ 1 № 142), а в українській книжно-писемній мові, як подають пам'ятки, ця лексема була в обігу без протетичного г-: *пих, pisula, ѿ р'ѣхъ, ѿ р'ѣшо(к)* (Сл.Лекс. 284 1642)

Старовинні тексти тривалий час фіксують форму *яблонь* (Німчук 1992: 254), що її зустрічаємо й у Г. Сковороди, напр.: *мы в ней, как яблонь в своем зернѣ, сокрываемся* (108). У живому мовленні рефлексом цього іменника є форми *яблїнь, яблунь* (Гр. 1У 534), ще пор. *прищепу яблуню и три дички груши викопанс*

(ДНМ 114 1720 Лохвиця). Праслов'янське утворення *черниця* "чорниця" (ЕССЯ 4 151-152) філософ міг увести до свого тексту лише під впливом живої народної мови: *Гдѣ менѣ клюквы и черницы там менѣ скорбутной бользни* (123), ще пор. *черниця* "чорниця" (Гр. 1У 458), *чорниця* (470), *черниця* "чорниця" (СПГ 231).

Із назв тварин у байках Г. Сковороди впадає в око іменник *велблюд* (119), який точно відповідає народній українській формі (ЕСУМ 1 351), ще пор. прикметник *ве(л)б(ь)люжий* (ДНМ 350 1761 Лубенський полк). Як синонім до *велблюда* філософ уживає слово *горбач* (119), яке з таким значенням ми у словниках не виявили. Імовірно, ця лексема - авторовий неологізм, утворений за зразком номена *рогоч*: *Куда спѣшиш, господин Рогоч?* (119), пор.: *Рогоч* "3. Олень" (Гр. 1У 27). Інше дуже давнє слово на означення мисливського собаки, хоча й відоме словникам, та не в такій формі, як у Г. Сковороди: *говорил выжель* (117), пор.: *вижел*, *вижлець* (ЕСУМ 1 372).

Написання іменника *вдод* (118) зраджує українську вимову автора розгляданого тексту, пор. *одуд* (Гр. Ш 43), *удуд* (1У 321) та *удодь* (Д. ІV 476). Ще один номен на позначення птахи *дремлюга* "птиця козодой" (Гр. 1 442) у тексті виступає як *дремлюг* (118), досі відомі були тільки *aesalon*, *дрѣмли(х)* і варіанти - *дрѣмань*, *дрѣмликъ* (Сл.Лекс. 73 1642), *дрімлюга*, *дрімлюх*, *дрімух* (ЕСУМ П 130). Українська мова зберегла старовинний темін *нетопир* з давньою семантикою "кажан", який і нині побутує в окремих говірках (Німчук 1992: 202), це слово у Г. Сковороди має твердий кінцевий приголосний основи *нетопыр* (118), пор.: *nycteris dis нетопи(р)* (Сл.Лекс. 284), *Nycteris. dis. gr*, *нетопы(р)*, *кажа(нь)* (Макс. 817 1718-1724), тому в орудному відмінку закономірною є форма *с ... нетопырем* (130), тоді як російській мові цей номен відомий тільки з м'яким кінцевим приголосним основи: *нетопырь* (Д. П 539). З обстеженого тексту випливає, що синонімом до назви *чорного Дроздика* (120) є слово *косик* (120), явище давно відоме українській мові, напр.: *косъ Merula. Merulus* (Сл.Лекс. 460) "дрізд", *Merula. Косъ птица. Дро(з)дъ че(р)ный* (Макс. 733 1718-1724), *кіс* "чорний дрізд" (ЕСУМ ІІ 449-450), *кос* "чорний дрізд" (ІІІ 47), *косоця* "самка дрозда" (СБГ І 380). Принагідно зауважимо, що написання у прикметнику *чорному* після шиплячого *е*

підтримувало, гадаємо, стару книжну традицію: атер, че(р)ны(й) (Сл.Лекс. 95), атер, черны́й мрачный (Макс. 101); таке ж написання зрідка зустрічаємо й у записах народної мови ХУШ ст., напр.: *смушковъ черныхъ* (ДНМ 340 1756). Живу вимову посвідчують, слід думати, такі приклади: *волосу чорного* (ДНМ 271 1738), *шуба блакитна, чо(р)нимъ хутро(мъ) по(д)шита* (322 1751), подібні приклади відомі й у ХVІІ ст.⁷. Пізно засвідчене російське діалектне *косик* "чорний дрізд" є, скоріше всього, українським запозиченням, оскільки відоме тільки у південних говірках російської мови (ЭССЯ 11 175). Російський звуковий склад слова *орел* (111) вимагає, що зрозуміло, іншого орфографічного оформлення, пор. *ничево* (132).

Григорій Сковорода не розрізняє семантики номенів змія й змій, напр.: *Змія весною скинула линовище ... Змій говорить ... И повела* (115). За спостереженнями вченого, "із семантикою "змія" слово змій рідко використовується і в сучасній мові" (Німчук 1992: 216).

Інший старовинний зоономен *шершень* (126) нині нормативний (СУМ XI 446), а в говірках продовжує функціонувати в різних фонетичних та словотвірних варіантах, напр.: *шаршун* (Корз. 259), *шершун, шерстень* (Гр. 1У 439, про ці два слова детальніше див. Німчук 1992: 224-225). Пізніше похідне утворення *мурашка* (122), здається, вперше фіксується саме в розгляданому тексті Григорія Сковороди (Німчук 1992: 228).

За нашими спостереженнями, значення, з яким іменник *стать* виступає в байках Г. Сковороди, характерне тільки для української мови, напр.: *многих поволокло в стать, соевсьм природь их противную* (114), *Всякой власти, званію, чину, статью, ремеслу наукам начало и конец - дружба* (131). пор. *стать* "1. суспільний стан, 2. Звання" (Гр. 1V 114) та *стать* "будова тіла, відповідність будови тіла та окремих частин ..." (Д. 1V 310).

Здається, точно не може бути запозиченням із російської мови слово *свѣшник* (116), якій значення цього слова "свічник" (Гр. IV 110) просто не характерне, пор.: *свѣчникъ* "майстер, що виготовляє свічки" (Д. IV 159), до того ж запис Г. Сковороди фіксує явище регресивної асиміляції, що є рисою народної української мови, напр.: *ручникъ про(с)тій малій* (ДНМ 340

1756), *рушниковъ про(с)ти(х)* два (340). Нині нормативним є *рушник* (СУМ VIII 919), але *свічник* (XI 98).

Як можемо пересвідчитися, з розгляданих іменників значну частину складають українські народні форми (приблизно 27 слів), другим помітним лексичним елементом тексту "Байок Харківських" є книжні форми (щось коло 17 слів); вибір матеріалу, повторимо, здійснювався довільно.

Дієслова в розгляданому тексті Г. Сковороди теж, думаємо, можна поділити на власне українські форми, напр.: *Честолюбіє ли тебе вадит ко грѣху* (125), *не давал вывершить копну сына* (114), *мы один пред другим выпѣвывали* (110), *дѣло, дѣемое без природы* (117), та на виразно книжні, напр.: *снѣдающе их вмѣсто хлѣба* (122), *подвѣгнулся Лев* (124), *ядим то, что по природѣ* (130) тощо. Але характерною особливістю усіх дієслів тексту є та, що вони, дієслова, за незначним винятком, ужиті в українських особових та часових формах. Відхиленням від указаної особливості функціонування дієслів у цілому тексті байок, за нашою фіксацією, є лише особові форми дієслова *быти*, напр.: *Они не что суть, как образы, прикрывающіи, как полотном, истину* (108), *Я ... ползы есмь податель, я ... есмь земля* (121), *Свѣцкія книги ... всякой ползы и красы суть преисполнены* (121) й под. Стилiстичне навантаження (церковнослов'янське) як і граматичне значення дієслівних форм, думаємо, досить прозоре.

Відомо, що дієслова є своєрідним центром речення, тобто у структурі тексту дієслівні форми - один із конституюючих факторів цього тексту, тому негачія Г. Сковородою книжних граматичних дієслівних форм, імовірно, була викликана в першу чергу світським характером тексту⁸, можливо, певну роль тут мало й бажання автора бути якомога ближчим читачеві (слухачеві).

Висновок напрашується виразний: стилістичне піднесення тексту байок досягнуте Г. Сковородою й унаслідок насичення цього тексту книжними церковнослов'янськими лексичними одиницями (функціональним різновидом яких, звичайно ж, є грецькі й латинські слова та прислів'я у власних правописних шатах, розсіпані по тексті 107, 108, 117, 121-122, 128, 129); мабуть, сюди слід долучити цитати з Біблії, що є промовистим засобом стилістичного маркування розгляданого тексту, але все

це - поза темою статті). Пізніше спробу створити високий стиль "головно на схрещенні народної (фольклорної) мови з церковнослов'янською традицією, з біблеїзмами в широкому сенсі слова" продовжили Т. Шевченко, П. Куліш, М. Драгоманов⁹.

Багатство народної лексики, відображене текстом байок Г. Сковороди, дозволяє, перефразовуючи висновок ученого про мову перекладів Святого Письма І. Галятівського, сказати, що філософ старався бути зрозумілим для народу й вибирав слова поточної української мови, що їх тоді уживали. Коли це мати на увазі, то тоді "русизми" в текстах Г. Сковороди стануть ясніші, й менше їх буде¹⁰.

Стаття, зрозуміло, має тільки попередній характер, тому вона більше ставить питання, аніж розв'язує їх.

ЛІТЕРАТУРА

1. Огляд частини праць про мову Г. Сковороди див.: *Багалій Д.* Український мандрований філософ Григорій Сковорода. - К., 1992. - С. 350-364. *Білодід І.* Києво-Могилянська академія в історії східнослов'янських літературних мов. - К.: Наук. думка, 1979. - С. 108-110, 115-129. *Русанівський В.* Джерела розвитку східнослов'янських літературних мов. - К.: Наук. думка, 1985. - С. 165-167.
2. *Білодід І.* Києво-Могилянська академія в історії східнослов'янських літературних мов. - К.: Наук. думка, 1979. - С. 123.
3. *Григорій Сковорода.* Повне зібрання творів у двох томах. - К.: Наук. думка, 1973. - Т. 1. (Далі покликаємося на це видання, вказуючи сторінку в дужках).
4. Приклад з др. п. XVII ст.: *Панове, либо то тая пчола вибита* подано у *Ващенка В.С.* Полтавські говори. - Харків, 1957. - С. 77.
5. На це слово звернув увагу ще О. Потебня, див: *Багалій Д.* Український мандрований філософ Григорій Сковорода. - К., 1992. - С. 353.
6. Пор. *Русанівський В.* Джерела розвитку східнослов'янських літературних мов. - К.: Наук. думка, 1985. - С. 166.
7. *Ващенко В.С.* Полтавські говори. - Харків, 1957. - С. 77, 87.
8. Див. *Вербовий М., Вербова Н.* Із спостережень над мовою листування Григорія Сковороди// Філософська, педагогічна та літературно-мистецька спадщина Г.С. Сковороди/ Матеріали Всеукраїнських міжвузівських Сковородинських читань з нагоди 200-річчя з дня смерті мислителя/. - Кривий Ріг, 1994. - С. 121-122.

9. Шевельов Ю. О.О. Потебня і стандарт української літературної мови// Мовознавство, 1992, № 3. - С. 63.
10. *Сімович В.* Українське мовознавство. Розвідки й статті. - The University of Ottawa Press, Ottawa, Canada, 1981. - С. 142.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- АУМ -Атлас української мови. - К.: Наук. думка. Т.1, 1984.
- Гр.-Словарь української мови/ За ред. *Б.Грінченка*. - К., 1907-1909. Т. 1- 4 т.
- Д. -*В. Даль*. Толковый словарь живого великорусского языка. - Спб., 1880-1882.
- ЕСУМ - Етимологічний словник української мови:У 7 т. - К.: Наук. думка, 1982-1989.
- ДНМ - Ділова і народно-розмовна мова XVII ст.: Матеріали сотенних канцелярій і ратуш Лівобережної України. Підгот. до вид. *В.А. Передіришко*. - К.: Наук. думка, 1976. - 416 с.
- Корзюнок-*Корзюнок М.М.* Матеріали до словника західно-волинських говірок// Українська діалектна лексика: Зб. наук.праць. -К.: Наук.думка, 1987. - С. 62 -267.
- ЛРС- *Малинин А.М.* Латинско-русский словарь. - М., 1961. - 764 с.
- Макс.- *Максимович І.* Лексикон латинсько-слов'янський 1716- 1724/ Підгот. до вид. О. Горбач. - Рим, 1991. Частина 1-П. (Факсиміле). - 20+42+1426+28 с.
- Німчук 1992 - *Німчук В.В.* Давньоруська спадщина в лексиці української мови. - К.: Наук. думка, 1992. - 413 с.
- СБГ - *Онишкевич М.Й.*Словник бойківських говірок. - К.: Наук. думка, 1984. Ч. 1- П.
- СГНН-*Чабаненко В.А.* Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини.-Запоріжжя, 1992.
- СДРЯ-Словарь древнерусского языка (XI-XIV вв.). -М.: Русский язык, 1989 - 1991 . .
- Сл. Лекс. -Лексикони С. Славинецького та А. Корецького- Сатановського/ Підгот. до вид. *В.В. Німчук*. - К.: Наук. думка, 1973. - 542 с.
- СПГ -*Самійленко П.С.*Словник поліських говорів. - К.: Наук. думка, 1974. - 260 с.
- ССУМ-Словник староукраїнської мови XIV-XV ст. Т. 1- 2. - Львів, 1977-1978.
- СУМ-Словник української мови. - К.: Наук. думка, 1970 - 1980. Т. 1 - 11.
- Ф. -*Фасмер М.*Этимологический словарь русского языка /Пер. с нем. и доп. О. Н.Трубачева. -М.: Прогресс, 1986 -1987. Т. 1 - 4.
- Ш.-Этимологический словарь русского языка/Под руководством и ред. Н.М. Шанского. - М.: Изд-во Моск. ун-та, 1963 - 1982. Т. 2. Вып. 8. К. - 472 с.
- ЭССЯ -Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд/ Под ред. О.Н. Трубачева. - М.: Наука, 1974-1989. Вып. 1-15.